ڊاڪٽر احسان دانش

لڇمڻ ڪومل جا غزل: هڪ اڀياس
A Study of Lakshman Komal's Ghazals

Abstract:

Lakshman Komal was particularly known for his poetry. He was a poet first and last, and his poetry is the prime source of his identity in India. He was well-aware of all the subtleties of poetry because, from his early age, he was fortunate to have the company of the eminent poets like Narayan Shiyam and PurIsram Ziya. Moreover, he had Harumal Sada rangani Khadim, an expert in prosody, as his teacher who conditioned him to be a matchless poet of Ghazals. Along with Ghazals he successfully composed Nazm (poem) and new poetry, yet his Ghazal perfectly meets the criteria of prosody and it is artistically flawless and highly sublime.

The language of Lakshman Komal's Ghazals is truly beautiful and polished. Though he started composing poetry in an age when Sindhi Ghazal was greatly under the influence of Persian patterns and comparisons, but his Ghazals indicate only a slight Persian influence. His Ghazals largely exude the fragrance of pure Sindhi tradition. There is profuse use of Hindi words in the Sindhi poetry of many Sindhi poets living in India, which is a natural sign of the influence of the land on their writings but Lakshman's Ghazals seem to be completely free from such influence. In this article, the research has attempted to make a comprehensive study of Lakshman Komal's Ghazals.

Key words: identity, subtleties, prosody, sublime, fragrance, influence.

شاعري هڪ اهڙي دنيا آهي، جنهن کي مڪمل طور ڪوبہ تسخير نہ ڪري سگهيو آهي. اهوئي سبب آهي جو هن وقت تائين شاعريءَ جون اڻ ڳڻيون وصفون تہ بيان ڪيون ويون آهن پر حتمي وصف بيان نہ ٿي سگهي آهي، تنهن ڪري اهو چئي سگهجي ٿو تہ 'شاعري' وصفن کان اڳتي هڪ اهڙو احساساتي ڪرشمو آهي، جنهن کي رڳو محسوس ڪري سگهجي ٿو پر بيان نہ ٿو ڪري سگهجي. ناميارِي شاعر ۽ نقاد لڇمڻ ڪومل بہ سنڌي ٻوليءَ جي برجستي شاعر نند جويري جي شعري مجموعي "اکر ڪٿا" جي مهاڳ ۾ لکيو آهي تہ:

”دنيا جو ڪو بہ دانشور، ويندي اُستاد اَرسطوءَ جهڙو ڏاهو شخص بہ شاعريءَ جو صحيح ۽ چٽو مفهوم پيش نہ ڪري سگهيو آهي. ڪن پارڪن شاعريءَ کي اندر جي اڌمن جو آواز ڪري ڪوٺيو آهي. ڪن شاعريءَ کي پيغمبريءَ جو درجو ڏيئي پير پرستيءَ ڏانهن مائل ڪيو آهي ۽ ڪن روايتي انداز ۾ جذبن جي پلٽ پلٽان کي سٽن ۾ سرجڻ جو سلسلو ڪري ڄاڻايو آهي. پر خالص شاعري انهن معنائن، مفهومن ۽ مطلبن کان گهڻو مٿي ۽ مختلف آهي...... منهنجي نظر ۾ پڻ مختلف گهڙين ۾شاعريءَ جا الڳ الڳ رخ ۽ وهنوار پئي رهيا آهن. جيڪي مبهم ۽ اڻ چٽيا رهيا آهن جو مختلف دورن ۾ شاعريءَ جا رنگ روپ ۽ نّظريا بہ وقت جي وهڪرن سان وهندا رهيا آهن. انڪري جدا جدا دورن جي شاعري رڳو پنهنجي دورن ۽ وقت جي تقاضا پوري ڪندي رهي آهي.“ (1)

شاعري، مختلف صنفن تي آڌاريل آهي، اصل ۾ اهي صنفون اظهار جي الڳ الڳ قالبن وانگر ئي آهن. نثري ڪنڊ ۾ مقبول عروضي صنفن منجهان، غزل اهم ترين شعري صنف آهي، جنهن تي اڄ سوڙو مختلف ٻولين ۾ طبع آزمائي ٿي رهي آهي ۽ ان صنف ۾ نوان نوان تجربا پڻ ٿيندا رهن ٿا. خود سنڌي غزل بہ گذريل ڪجهہ ڏهاڪن کان، سنڌي شاعريءَ جي مقبول صنف بڻجي پيو آهي. جيتوڻيڪ عروضي شاعريءَ ۾ غزل هڪ مشڪل صنف آهي، جنهن سان نڀاءُ هر ڪنهن جي وس جي ڳالهہ ناهي، پر اڄوڪي سمي ۾ هر شاعر، غزل جي صنف ۾ پنهنجن جذبن ۽ احساسن جي پالوٽ ڪرڻ چاهي ٿو. اهو ئي سبب آهي تہ هند سنڌ جا اڪثر شاعر، اسان کي غزل گو نظر ايندا. غزل، شاعريءَ جي هڪ اهڙي نرمل ۽ نفيس صنف آهي، جنهن کي وڏي احتياط جي آڱر سان ڇهڻ جي ضرورت آهي. غير تجربيڪار فنڪار جي ڇهاءَ سان ان جي حسن کي هيڪاري ڇيهو بہ رسي سگهي ٿو. تنهن ڪري منهنجي خيال ۾ غزل جي نزاڪت ان جو اولين ڳڻ آهي.

لڇمڻ ڪومل جي سڃاڻپ هڪ صحافي، تجزيا نگار، مضمون نويس ۽ نقاد واري هئي ۽ ويجهڙ ۾ هن پنهنجي آتم ڪٿا ”وهي کاتي جا پنا“ بہ شايع ٿيل آهي، مون کي پنهنجي ڪم علمي جو احساس تڏهن ٿيو جڏهن محترم وينا شرنگي،

ڪومل صاحب جا ڪيترائي غزل ۽ نظم مون ڏانهن اماڻيا. خبر پئي ته 1975ع ۾ لڇمڻ ڪومل هڪ سٺو شاعر به هو ۽ سندس هڪ شعري مجموعو ”جيءَ جهروڪا“ پڻ شايع ٿيل آهي، جنهن ۾ هن جا آزاد نظم/ نثري نظم هيا. ان ڪتاب تي ڪيس ساهتيه اڪيڊمي دهلي پاران 1976ع ۾ هند جو وڏي ۾ وڏو ايوارڊ پڻ ڏنو ويو هو. انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا موجب:

”هو ورهاڱي کان پوءِ وارن شاعرن ۾ سٺو مقام رکي ٿو ۽ غزل ۽ نظم جو سٺو شاعر آهي. ڀارت ۾ ان کان ٻاهر ”آل انڊيا پوئٽري سمپوزيم“ ۾ شرڪت ڪرڻ سان گڏ سنڌ ۾ پڻ ڪيترا ڀيرا ادبي ڪانفرنسن ۾ شرڪت ڪئي اٿس. سندس شاعري اردو، انگريزي ۽ روسي زبانن ۾ ترجمو ٿي چڪي آهي.“[2]

لڇمڻ ڪومل پنجاهه واري ڏهاڪي جي، پڇاڙڪن سالن کان شاعري شروع ڪندي، ستر واري ڏهاڪي تائين شعر چيو ۽ پوءِ شاعريءَ کي الوداع چيو. اهڙي پختي شاعر ڀلا شاعريءَ کان پنهنجا رستا ڌار ڇو ڪيا؟! ان جا ڪيئي جواب ٿي سگهن ٿا.

شاعر ۽ نثر نگار رکيل مورائي پنهنجي هڪ مضمون ”لڇمڻ ڪومل ۽ سنڌ“ ۾ لکيو آهي ته:

”لڇمڻ اول ۽ آخر شاعر آهي ۽ هند ۾ هُن جي اهائي اهم سڃاڻپ آهي، هُو شاعريءَ جي سمورين باريڪين کان واقف هُئو. ڇاڪاڻ ته هُن کي شروعاتي ڄمار ۾ نارائڻ شيام ۽ پراسرام ضيا جهڙا شاعر مليا. جن سان هن گڏجي شاعري ڪئي ۽ هند ۾ هُن کي هرو مل سدارنگاڻي خادم جهڙو عروض جو ڄاڻو استاد مليو. جنهن ڪيس ٺپي ٺاهي هڪ لاجواب غزل گو شاعر بڻايو.“[3]

جيتوڻيڪ هن غزل سان گڏ نظم ۽ نئين ڪويتا ڪاميابيءَ سان لکي پر سندس غزلُ پنهنجي عروضي تقاضائن سان هم آهنگ، فني طور پختو ۽ فڪري طور سگهارو نظر اچي ٿو. منهنجي دعويٰ جي دليل طور سندس هي غزل ئي پڙهي ڏسو:

مشڪين تون پاڻ وڻي نظارن جي گود ۾
چمڪي ٿو يا ڪو چنڊ ستارن جي گود ۾؟
ڪنهن جو ڪرشمو آهه، هي ڪنهن جو ڪمال آهه.

طوفان جذب ٿي ويا ڪنارن جي گود ۾!
ان ريت مسڪرائي غمن ۾ بہ زندگي
جيئن ڦول مسڪرائي ڪو خارن جي گود ۾!
ڪومل پڇج انهن کان محبت جي درد جو
آئي نہ جن کي ننڊ بهارن جي گود ۾!

مٿيون غزل، غزل جي بنيادي وصف ۾ گهرجن مطابق 'مُندريءَ تي ٽِڪَ' وانگر ٿي تہ آهي. محبوب جو مست نظارن ۾ مرڪڻ، ستارن جي گود ۾ چنڊ جي چمڪڻ جهڙو آهي. طوفانن جو ڪنارن جي هنج ۾ جذب ٿيڻ آخر ڪنهن جو ڪرشمو آهي! غمن ۾ مرڪندڙ زندگي خارن جي وچ ۾ ڪلندڙ گلن جهڙي آهي ۽ محبت جو درد بهارن جي هنج ۾ بي آرام ماڻهن کان پڇڻ کپي. غزل ڪنهن گلزار وانگر ٿي لڳي ٿو. جنهن ۾ طرحين طرحين گل آهن ۽ هر گل ۾ پنهنجو رنگ ۽ خوشبو آهي. حسين تشبيهن جي حسن سان سينگاريل ڪومل جي هن غزل ۾ نہ رڳو رومانوي فضا ٿي پسجي پر غم ۽ خوشي جي ڳالهين مان زندگيءَ جي جهلڪ بہ ڏسجي پئي.

غزل جي ٻين انيڪ خوبين سان گڏ، ان جي هڪ وڏي خوبي اها بہ آهي تہ ان جو هر شعر/بيت پنهنجي هڪ الڳ دنيا رکي ٿو. جيڪڏهن غزل جي شعرن کي ستارن سان تعبير ڪجي تہ هڪ غزل ڪنهن ڪهڪشان جيان ٿي لڳندو. غزل جي انهيءَ خوبيءَ بابت شيخ عبد الرزاق راز لکيو آهي تہ "غزل جو هر هڪ بيت ڪنهن جداگانہ تخيل ۽ تجربي جي پيداوار ٿئي ٿو تنهن ڪري غزل جي هر بيت جو مضمون منفرد ۽ مڪمل نظريي جو حامل رهي ٿو. جنهن مان هڪ مڪمل تجربي جو مواد حاصل ٿئي ٿو. غزل جي مختلف بيتن ۾ مختلف خيال ۽ تجربن پيش ڪرڻ سان غزل جي سونهن برقرار رهي ٿي. غزل ۾ گهڻو ڪري مضمون جو سلسلو نہ رهندو آهي. جيڪڏهن سيني بيتن ۾ هڪ ئي مضمون آندو وڃي ۽ غزل ۾ تسلسل قائم رکجي تہ اهو غزل جي روايت جي خلاف قانوني طور هڪ عيب سمجهيو وڃي ٿو." (6)

لڇمڻ ڪومل جي غزلن ۾ الڳ الڳ بيتن / شعرن ۾ خيالن جي رنگين دنيا نظر اچي ٿي. مثال طور سندس هي غزل پڙهجي:

اندر! اندر لاچاري بيزاري آ
ٻاهر! ٻاهر مان ۽ دنياداري آ.

برفن جا گهر ٿاهي وينو هرڪوئي
تيزي اُسَ جي، تيزيءَ سان ئي جاري آ.

هن پَلَ جو پس منظر ڪوئي ڏسي اچي،
هر ڪا صورت ڪيڏي پياري پياري آ.

ڪهڙا ڪهڙا ٿوهر اُپريا ڌرتيءَ تي،
مٽيءَ جي پڻ پنهنجي ڪا لاچاري آ.

ڪهڙيون ڪومل تن کي ڏيون ميارون ڪي،
جن جي فطرت ۾ ئي دل آزاري آ.

مٿيون غزل، جديد غزل جون سموريون گهرجون پوريون ڪندڙ آهي. جنهن ۾ شاعر پنهنجي داخلي احساسن کي ئي لفظن جي لڪيرن ۾ پورٽريٽ نہ ڪيو آهي پر خارجي آزمودن ۽ تجربن کي بہ شعري قالب ۾ پرپور نموني پيش ڪيو آهي. هڪ طرف اندر جي بيزاري هڪ داخلي احساس آهي، تہ ٻي پاسي دنياداري سماجي ٻنڌڻن ۽ خارجي معاملن سان مُنهن ڏيڻ جو احساس ڏياري ٿي. غزل جي مطلع وارن ٻنهي مصرعن جي منڍ ۾ ڏنل لفظ 'اندر' ۽ 'ٻاهر' اصل ۾ شاعر جا پاڻ کان ئي پڇيل سوال آهن، جن جا خود ئي جواب ڏئي ٿو. ائين سمورو غزل انسان جي اندر ۽ ٻاهر جي ڪيفيتن ۽ معاملن سان رچيل آهي.

غزل جي فني حسناڪين ۾ جماليات ۽ موضوعاتي سونهن ۾ رومانيت جي وڏي اهميت آهي. رومانس کان سواءِ غزل جي فضا ڏاڍي ٻُسي محسوس ٿيندي آهي. لڇمڻ ڪومل جا غزل، جماليات توڙي رومانويت جي حسن سان مالا مال آهن.

ڪڏهن هن سان اهڙي ملاقات ٿيندي،
زبان بند هوندي مگر بات ٿيندي!

اگر گفتگو جي اجازت نہ ملندي،
تہ ظاهر نگاهن مان جذبات ٿيندي!

هن غزل ۾ بہ هڪ روايتي غزل وارا سمورا لوازمات موجود آهن. فن جي سطح تي، ٻوليءَ جي نزاڪت، اسلوب ۽ وزن بحر جي پابندي، ۽ فڪر جي سطح تي موضوع

سان نباهه ٿيل آهي. عشق ۾ اکيون زبان بڻجي وينديون آهن ۽ لب خاموش هوندا آهن. نگاهون ئي جذبن جو بيان ڪنديون آهن. اهي ڳالهيون ڪيترن ئي عاشقن ۽ شاعرن پنهنجي پنهنجي انداز سان ڪيون آهن پر انهيءَ غزل ۾ لڇمڻ ڪومل جو هڪ شعر آهي، جنهن کي هن ڏاڍي حسين انداز ۾ بيان ڪيو آهي:

ڪيم ضبط آهون ته پيا لڙڪ ڇُلڪي
هوا بند هوندي ته برسات ٿيندي!

هي اهو ڏڪشن آهي، جيڪو ڪنهن به شاعر کي پنهنجي ڌار سڃاڻپ ڏيندو آهي. ڪومل ان شعر ۾ پنهنجي ڪيفيتن کي بيان ڪندي ’آهُن‘ کي هوا ۽ ’لڙڪن‘ کي برسات سان تشبيهه ڏيندي، شعر کي جيڪو حسن بخشيو آهي ان جو جواب ناهي. اهڙي طرح ڪومل جي شاعريءَ ۾ جڳهه جڳهه تي فني ۽ فڪري جمال جهلڪي ٿو. مثال طور سندس هي غزل پيش آهي:

ڪندي توبهه به محفل ۾ جي مئي آئي ته ڇا ٿيندو؟
تصور ۾ اگر ڪاري گهٽا ڇائي ته ڇا ٿيندو؟

مجوسين توکان منهنجي اک پنل ڏسجي نه ٿي سگهجي
اگر رخصت جي ويلي پرجي اک آئي ته ڇا ٿيندو؟

محبت ۾ گوارا آهه خاموشي به تو خاطر،
پسي توکي نظر محفل ۾ شرمائي ته ڇا ٿيندو؟

تنهنجي هن بي نيازيءَ کان نه دل ۾ درد پيدا ٿئي،
ڪريان مان ضبط آهون، پرجي اک آئي ته ڇا ٿيندو؟

ستم ٿيندو اڪيلائيءَ ۾ تنهنجي ياد جو ايندي،
طبيعت هجر جي راتين ۾ گهبرائي ته ڇا ٿيندو؟

مٿئين غزل ۾ بيشڪ مجازي موهه جون ڳالهيون آهن، پر انداز ڪيڏو نه حسين آهي. توبهه جي باوجود محفل ۾ آيل مئي کي ٺڪرائڻ ۽ تصور ۾ ڪاري گهٽا ڇائجڻ غزل کي هڪ رومانوي رنگ ته ڏئي ٿو پر ’پنل اک‘، ’شرميلي نگاهه‘ ۽ ’اڪيلائيءَ ۾ ياد‘ جهڙيون علامتون هن غزل ۾ غزل جي خالص رنگِ تغزل کي گهرو

ڪندي لفظي ۽ احساساتي جمال جون خوبيون به پيدا ڪن ٿيون. لڇمڻ جو اهڙين ئي خوبين وارو هڪ ٻيو غزل به ڏسو:

تنهنجي نظرن جو ٿي شڪار آيو
عشق ۾ جو به دل فگار آيو.
دل ۾ تنهنجو خيال آيو ائين،
ڄڻڪ ويراني ۾ بهار آيو.
ساٿ دل کي جتي نه ڪنهن به ڏنو
تنهنجو ويچار بار بار آيو.
ڪيئن نه بيتاب ڏس شباب ٿيو
جيئن ذرا حسن تي نکار آيو.

لڇمڻ ڪومل جي غزلن جي ٻولي ڏاڍي پياري ۽ نج نبار آهي. جيتوڻيڪ جنهن دور ۾ هن شاعريءَ سان ناتو جوڙيو هيو ان وقت، سنڌي ٻوليءَ ۾ لکجندڙ غزل اڃا فارسي ترڪيبن ۽ استعارن کان مڪمل طور آجو نه ٿيو هيو ۽ اهڙي ڪجهه جهلڪ لڇمڻ جي غزلن ۾ به نظر اچي ٿي، ۽ ڪومل وٽ ’چشمِ پُرنم‘، ’دل فگار‘ ۽ ’نگاهِ يار‘ جهڙا شعري استعارا ۽ ترڪيبون به ملن ٿيون، جيڪي اصل ۾ فارسي غزل جو ئي ورثو آهن، پر تنهن هوندي به هن جا غزل گهڻو تڻو سنڌي ٻوليءَ جي نج لهجي جي خوشبو ڏيندڙ آهن. مان هند ۾ رهندڙ اڪثر سنڌي شاعرن جي شاعريءَ ۾ سنڌيءَ سان گڏ هندي لفظن جو گهڻائيءَ ۾ استعمال محسوس ڪيو آهي، جيڪو زميني اثر جي ڪري هڪ فطري عمل به آهي پر لڇمڻ ڪومل جا غزل اهڙي اثر کان ٻنهه آجا محسوس ٿين ٿا.

هڪ اجنبي وانگر ئي گذاريان ٿو وطن ۾،
سمجهن ڪي زبان منهنجي ته پنهنجا به ڇوان ڪي.
جيئن جذبا تخيل جي پرن تي ٿي اڏاڻا،
ڪومل نظر آيا ٿي تصور ۾ جهان ڪي.

....

ٻنا سين بحر غم جي کان ۽ طوفانن جي جهٽڪن کان
ڪنارن تي ڀروسو هو ڪنارن ئي ڏنو دوکو

....

راهہ ۾ ڪيئي پيچ ۽ خم
پوءِ بہ پنهنجا تيز قدم.
راهِ محبت ۽ آسان؟
هلي تہ ڏس ڪي چـــار قدم.

مٿين شعرن ۾ ڪو اوپرو لهجو محسوس نہ ٿو ٿئي. هر شعر ۾ لفظن جي جڙاوت ۽ ترتيب، خيالن جو وهڪرو، احساسن جي اڇل، تز وزن ۽ واضح مفهوم موجود ملي ٿو.

ڪنور مهيندر سنگهہ بدي سحر جو هڪ شعر آهي تہ:

زندگی موت بن گئی ہوتی، جان سے ہم گذر گئے ہوتے
اتنے عشرت زدہ ہیں ہم کہ اگر، غم نہ ہوتا تو مر گئے ہوتے

حقيقت اها آهي تہ غم هڪ طاقت آهي، جنهن وسيلي زندگيءَ جي حقيقت کي سمجهي سگهجي ٿو. ڇوتہ ڏک جي ڪُک مان ئي سُک جي باک ڦٽندي آهي. ”درد شاعريءَ جو بنيادي موضوع آهي، درد جون ڪوڙ صورتون آهن. دنيا جي سڄي شاعري انسان جي خارجي ۽ داخلي درد جي ڪٿا آهي. شيلي چيو هو تہ ”Our sweetest songs are those that tell of saddest thought“ ...... تخليق خود هڪ درد جو عمل آهي، جيڪو ماڻهو پاڻ پوڄي ٿو سوئي جي پيڙا کي بہ محسوس ڪري ٿو. ائين، جيسيتائين ڪو شاعر درد جي ڪيفيت کي گهرائي سان محسوس نہ ٿو ڪري ۽ غم جي ماهيت جي پروڙ نہ ٿو رکي تيسيتائين ان کي پنهنجي باطن ۾ جذب نہ ٿو ڪري سگهي.“ (5)

لڇمڻ ڪومل بہ دک جي حقيقت کان آشنا آهي. هن جو خيال آهي تہ درد هڪ حد تائين درد ڏئي ٿو ۽ جڏهن اها حد پار ڪري وڃي ٿو تہ دک دک نہ ٿو رهي. پٽائي جي لفظن ۾ پوءِ ”ڏک سکن جي سونهن بڻجي پوي ٿو.“ ان ڪري ڪومل جڏهن ان ڏک جي سک کي پسي ورتو تہ چئي ڏنو تہ هاڻي حياتي غم جي اثر کان بچي وئي آهي.

حد کان وڌي ويو تہ ڪوئي غم نہ غم رهيو،
آخر حيات غم جي اثر کان بچي وئي.

شبلي نعماني پنهنجي مشهور ڪتاب ”شعر العجم“ ۾ اعليٰ درجي جي شاعريءَ جي اهم عنصرن بابت لکيو آهي تہ:

”هڪ عمده شعر ۾ گهٽيون ئي ڳالهيون هونديون آهن. ان ۾ وزن هوندو آهي، محاڪات هوندي آهي، يعني ڪنهن چيز يا ڪنهن حالت جي تصوير ڇڪي ويندي آهي، خيال بندي هوندي آهي. لفظ سادا ۽ منڙا هوندا آهن. بندش صاف هوندي آهي ۽ طرز ادا ۾ جدت هوندي آهي.“ (6)

انهن بنيادي اصولن کي سامهون رکندي لڇمڻ ڪومل جي غزلن جو مطالعو ڪرڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ هن جي غزل ۾ اهي مڙوئي خوبيون موجود آهن. مثال طور سندس غزلن مان هي چند شعر ئي پڙهي ڏسجن:

آئي دل ڀرجي، بہ ٿي لڙڪ اکين مان ڇلڪيا،
توهين آيوءِ جو ڪٿي ياد، توهين ڇا ڄاڻو؟

....

دل جي حالت مون کان پڇو ڇو ٿا،
خود ڏسو منهنجي ئي نگاهن ۾.

....

ٿوهر جي ٽاريءَ تي گل گلابن جا،
رات ڏٺا سين خوب ڪرشما خوابن جا.

....

اي وقت جا انڌا رکوالا، هي راز اسان ڀي ڄاڻون ٿا،
بي وجهہ اوهان جي اکڙين کان ڇو بينائي مُنهن موڙي ٿي.

مٿيان سمورا شعر با وزن آهن. لڙڪن جو اکين مان ڇلڪڻ ڏک جي حالت جي تصوير ڪشي آهي. اهڙي طرح ٿوهر جي ٽاري تي گلابن جي ڦٽڻ کي جيتوڻيڪ هن خوابن جو ڪرشمو سڏيو آهي پر ان شعر ۾ محاڪات سان گڏ سريئلسٽ خيال بہ موجود آهي. ڪومل جا اهي ۽ اهڙا سمورا شعر لفظي سادگي ۽ چاشنيءَ سان ٽمٽار، حسين لفظي بندش، طرزِ ادا ۽ جدت سان ڀرپور نظر اچن ٿا. سندس غزل جي هر شعر ۾ انوکو فڪر ۽ تخيل موجود آهي. حقيقت اها آهي تہ فڪر ۽ تخيل جي دنيا تمام وسيع آهي، جنهن جو ڪو ڇيهہ ناهي. لڇمڻ ڪومل جي غزلن ۾ جيڪا تخيل جي

پرواز آهي ۽ جيڪو گهرو فڪر ۽ شعور موجود آهي ان جو ڪاٿو ڪرڻ لاءِ هن جي غزلن کي وري وري پڙهڻو پوندو. چوته هن جي غزلن ۾ اهڙا فلسفياڻا شعر به موجود آهن، جن تي گهڻي دير تائين ڳالهائي سگهجي ٿو.

موت وس ۾ نه زندگي وس ۾،
ڪيڏو بي اختيار آهيون اسين.

ڪيڏو نه سچ آهي ته ماڻهو بي وسيءَ جي اهڙي عالم ۾ ئي زندگي گذاري ٿو. جڏهن ماڻهوءَ کي نه زندگيءَ تي اختيار آهي نه موت تي ته پوءِ جڻ هو زندگي هوائن جي دوش تي گذاري ٿو ۽ جڏهن هوائون بند ٿي وڃن ٿيون ته هڪ گهٽ ۽ ٻوسٽ جو احساس ٿئي ٿو. هڪ اهڙي گهُٽ جيڪا ماڻهوءَ کي موت جي هنج ۾ سمهاري ٿي. لڇمڻ ڪومل ڀاٽيا به موت جي انهيءَ هنج ۾ وڃي سُتو آهي پر هن جي فڪر ۽ تخيل کي ڪڏهن به موت نه ٿو اچي سگهي.

حوالا

1. جويري نند، "اڪر ڪٿا"، (مهاڳ: "اڪر ڪٿا" اوندهه ۾ روشنيءَ جو اڪيلو اهڃاڻ ـ لڇمڻ ڪومل) ساهت سنڌو پبليڪيشن ممبئي، 2012ع ص 08
2. انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا (جلد ٻيو) سنڌي لئنگويج اٿارٽي حيدرآباد، 2010ع
3. مورائي رکيل، "لڇمڻ ڪومل ۽ سنڌ" سنڌ سلامت. ڪام (لنڪ: http://sindhsalamat.com/threads/11566
4. شيخ عبد الرزاق راز، "سنڌي غزل جو تجزيو" انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ٻيو ايڊيشن 2004ع، ص 20
5. دانش احسان ڊاڪٽر، مقالو: "شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ درد جون ڪيفيتون"، "ڪلاچي" تحقيقي جرنل (ايڊيٽر: پروفيسر محمد سليم ميمڻ)، جلد 20، شمارو 2، ڊسمبر 2017ع ص 11
6. نعماني شبلي مولانا، "شعر العجم" (جلد چهارم)، معارف پريس اعظم ڳڙ، 1951ع، ص 6